

УДК 316.64

Політичні установки особистості в соціальному житті

Москаленко В.В.

Статья посвящена проблеме изучения социального аспекта политических установок личности. Было рассмотрено влияние и роль теории установки Д.М.Узнадзе на формирование политических установок личности. Были проанализированы основные факторы формирования политических установок личности. Представлены теоретические модели, которые объясняют смену политической установки.

Ключевые слова: установка, политическая установка, социальный аспект, политические ценности, политические стереотипы, идентификация.

Стаття присвячена проблемі вивчення соціального аспекту політичних установок особистості. Було описано вплив та роль теорії установки Д.М.Узнадзе на формування політичні установки особистості. Були проаналізовані основні фактори формування політичних установок особистості. Представлені теоретичні моделі, що пояснюють зміну політичної установки.

Ключові слова: установка, політична установка, соціальний аспект, політичні цінності, політичні стереотипи, ідентифікація.

Article is devoted to studying the social aspects of the political attitudes of the personality. It was the influence and role of theory Uznadze install DM on the formation of political attitudes of the personality. Were analyzed basic factors in forming political attitudes of the personality. The theoretical models that explain the change of the political set up.

Keywords: installing, setting the political, the social aspect, political values, political stereotypes, identification.

Вивчення політичних установок є актуальним для сучасної політичної психології. Поведінка суб'єктів, в тому числі в політичній сфері, в значній мірі зумовлена психологічними установками, зокрема – політичними. Політичні установки можуть бути цілеспрямовано сформовані. Конкретні політичні установки суб'єктів безпосередньо впливають на соціальні та економічні умови в країні, змінюють їх. Тому важливим є дослідити феномен «політичні установки особистості» та проаналізувати прояви політичних установок особистості в соціальному житті.

Актуальність вивчення даної проблематики обумовлена також тим фактом, що поняття політичної установки широко використовується, наприклад, при вивченні суспільної свідомості і політичної поведінки виборців в ході виборів (з'ясування стійкості установок виборців, механізмів впливу засобів масової інформації на зміну політичних установок виборців). У сфері політичної діяльності саме установка стає чинником, який регулює поведінку індивіда або співтовариства і моделює позитивне або негативне сприйняття влади, уряди, держави і політики в цілому.

Політичні установки викликають інтерес у дослідників і політиків у зв'язку з тим, що вони можуть виступати як засіб зворотного зв'язку між тими, хто приймає рішення і тими, хто їх виконує, і, до певної міри, допомагають відобразити відношення громадян до тих або інших політичних лідерів, явищ й ін. [4].

Метою нашої роботи є вивчення політичних установок особистості в соціальному житті.

Початок дослідження соціальних установок був покладений роботою У. Томаса і Ф. Знанецького про адаптацію польських селян-емігрантів в США в 1918 році. Були виявлені дві залежності, що описують процес адаптації: залежність індивіда від соціальної організації і залежність соціальної організації від індивіда. Для пояснення значущості соціальної організації для індивіда було запропоновано поняття соціальна цінність, а для пояснення психологічного стану індивіда по відношенню до групи – соціальна установка [2].

Г. Олпорт ще в 1935 році, об'єднуючи різні визначення установки (аттитюд), сформульовані на той час соціальними психологами, інтерпретував її як «стан свідомості і нервової системи, що виражає готовність і організоване на основі попереднього досвіду; аттитюд робить направляючий і динамічний вплив на реакції індивіда відносно усіх об'єктів, до яких він (аттитюд) має відношення» [1, С. 125].

Термін "установка" в російськомовну літературу ввів фундатор грузинської психологічної школи Д.Н. Узнадзе [6, С. 158], який визначав її як передуючу будь-яким, у тому числі психічним актам суб'єкта готовність здійснювати саме ті акти, які адекватні цій ситуації. Він доводив, що реакція суб'єкта на ситуацію обумовлена не лише самою ситуацією, але і його внутрішньою, неусвідомленою схильністю реагувати на неї певним чином.

З точки зору мотивації людини, поняття установки важливе, передусім, тим, що воно розкриває механізм формування такої важливої якості потреб і мотивів, як відносна стійкість їх предметної форми. Завдяки установкам суб'єктові не треба постійно визначати, в чому полягають його потреби і способи їх задоволення: вони вже зафіксовані в його установках [6].

Концепцію Узнадзе було спрямовано проти характерного для сучасної йому психологічної науки «постулату безпосередності» - уявлення про те, що «об'єктивна дійсність безпосередньо і відразу впливає на свідому психіку» [6, С. 159]. Він доводив, що реакція суб'єкта на ситуацію зумовлена не лише самою ситуацією, але і його внутрішньою, неусвідомленою схильністю

реагувати на неї певним чином. Отже, на основі теорії установки вперше стало можливим вивчення психологічної природи тих речей, що існують між середовищем, людською поведінкою та її свідомістю. [3; С.92]

У рамках грузинської психологічної школи теорія установки розроблялася в тісному зв'язку з категорією потреби: функція установки полягає в тому, що вона як би «вказує» потребі її предмет, здатний реалізувати її в цій ситуації, скорочує об'єм, розкриває механізм формування такої важливої якості потреб і мотивів, як відносна стійкість їх предметної форми [6].

До діяльності особу спонукають потреби і мотиви. Установка пояснює, чому люди в певних ситуаціях поступають тим або іншим чином, чому вони вибирають конкретний мотив. Це поняття пояснює особливий стан особи, передумання її реальній поведінці.

Аттитюд найчастіше розглядається як явище свідомості, що виражається в мові, у вербальній поведінці (на чому засновані і багато методів його вивчення), а установка, як показано зокрема в роботах Д.Н. Узнадзе, має неусвідомлений характер [6]. У російськомовній літературі англійський термін «аттитюд» частіше за все не перекладається або виражається поняттям «соціальна установка».

Установки й аттитюди мають дві головні функціональні властивості, які визначають їхнє значення в психології соціально-політичних стосунків. Перше з них можна назвати властивістю відносною стійкості. У загальнопсихологічному сенсі функція установки полягає в тому, що вона забезпечує людину здатністю реагувати на ситуацію і зовнішні об'єкти (наприклад, на ситуацію незадоволеної потреби і об'єкти, сприяючі або перешкоджаючі її задоволенню) на основі минулого досвіду. Установка приводить в дію психічні процеси і практичні дії, адекватні ситуації і об'єктам, тому що в ній міститься попередня ситуації готова «модель» цих процесів і дії. У буденному житті, наприклад в праці, споживанні, міжособистісних стосунках, вона закріплює ті звички і навички, без яких це життя було б неможливим. Установки забезпечують стійкість особи, її діахронічну (таку, що зберігається на продовженні більш менш тривалого часу) єдність.

В той же час той досвід, який формує «буденні» установки, постійно є присутнім і відтворюється в житті будь-якої людини. Знання, що черпаються з цього досвіду, можуть суперечити одне одному, викликати внутрішні психічні конфлікти, але вони в усякому разі відносно доступні і здатні систематично підкріплювати установки або вносити в них необхідні по життю модифікації.

Часто вирішальну роль у формуванні установки грає фіксація предмета потреби: в соціальній психології її називають тоді «установка на об'єкт». Такі установки найчастіше пов'язані з потребами, предмет яких «вибирається» самим суб'єктом, не є чимось само собою зрозумілим [2].

Фіксація в установках предметного змісту потреб підводить до розуміння другої їх функціональної властивості. Вона полягає в їх здатності не лише бути предметною – в результаті пошукової активності суб'єкта, але й практично виступати у якості відносно самостійних потреб і мотивів.

Ще Курт Левин виділив особливий клас потреб, які виникають не з внутрішньопсихічних, але зі зовнішніх, таких, що не мають фізіологічного або глибоко особового змісту імпульсів. Наприклад, намір людини подзвонити комусь по телефону або опустити лист в поштову скриньку може формувати актуальну потребу стан напруги, стимулюючий певну дію і не згасаючий, поки дія не буде завершена (чи не наптовхнеться на непереборні бар'єри). Щоб відрізнити мотиви, що виникають таким чином, від тих, які мають внутрішньопсихічні джерела (такими К. Левин вважав тільки біологічні потреби), він назвав їх «квазіпотребами». Фактично вони є прийнятими суб'єктом установками на певну дію, що перетворилися на потреби.

В сучасній політичній психології є два визначення політичної установки : 1) стійка схильність, готовність індивіда або групи до дії, орієнтованої на соціально значимий об'єкт; 2) психологічне переживання індивідом цінності, значення соціально-політичного об'єкту, організоване на основі попереднього досвіду, таке, що робить направляючий вплив на політичну поведінку [2].

Можна виділити наступні види політичних установок :

- на ситуацію;
- на об'єкт;
- на політичну систему;
- на режим;
- на політичні сили;
- на конкретні політичні інститути;
- на лідерів і ін.

Слід зазначити, що по відношенню до одних і тих же політичних явищ у одних людей можуть переважати установки на ситуацію, у інших – на об'єкт, і ця відмінність робить істотний вплив на їхню свідомість і поведінку. Реакцію суб'єкта на те або інше явище визначає не лише саме явище, але і внутрішня, неусвідомлена схильність суб'єкта реагувати на неї певним чином, тобто установка суб'єкта.

Дилигенський Г. Г. [2, С. 120] у структурі політичної установки виділяє три компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий. Когнітивний елемент політичної установки відбиває попередні знання індивіда, інтерес до політики. Емоційне відношення до політичного об'єкту,

як правило, з'являється раніше критичного оцінюванні об'єкту. Саме емоційний компонент політичних установок грає істотну роль у формуванні політичних забобонів, расових стереотипів, релігійною, національною і інших видів нетерпимості. Поведінковий елемент установок представляє безпосередню готовність до політичної дії.

Засоби масової інформації цілеспрямовано формують і змінюють політичні установки особи лише в тих випадках, коли спрямованість інформаційного потоку відповідає спрямованості психічних орієнтації, особи. У разі невідповідності – відбувається відторгнення соціальної установки, запропонованої інформаційним потоком, що сприяє формуванню особистісної політичної установки з протилежною спрямованістю [7].

Важливо відмітити, що на формування політичної установки значний вплив робить соціальний контекст: політичні установки служать вираженням глибоких соціально обумовлених мотиваційних потреб, таких як відчуття залучення до структури соціальних зв'язків, близькості з соціальним оточенням, безпеки, самопізнання і самоствердження тощо [4].

Прикметно, що у індивіда може існувати одночасно ієрархія політичних установок. Крім того, в конкретній ситуації може відбуватися конфлікт між політичною установкою на політичний об'єкт і політичною установкою на політичну ситуацію [7].

Отже, зміна політичної установки може відбуватися під впливом переконання, масової пропаганди, членства в новій політичній групі або ж завдяки глибокому знайомству з об'єктом політичної установки. Існує дві теоретичні моделі, що пояснюють зміну політичної установки:

1. Бихевиористська: заснована на принципі навчання. Передбачається, що установки індивіда змінюються залежно від того, яким чином організовується підкріплення якої-небудь політичної установки. Зміна соціально-політичної установки залежить від системи винагород і покарань.

2. Когнітивистська (теорія відповідності). Політична установка змінюється, коли в когнітивній структурі індивіда виникає невідповідність. Стимулом для зміни політичної установки є потреба у відновленні впорядкованого сприйняття зовнішнього світу [1].

Установка приводить в дію психічні процеси і практичні дії, адекватні ситуації і об'єктам, тому що в ній міститься попередня ситуація готова «модель» цих процесів і дії.

З компонентів, що формують установку на ситуацію, - потреба, минулий досвід і ситуація – в таких випадках вирішальну роль грають два останніх: потреби (наприклад, в продуктах харчування, стабільному або зростаючому капіталі і доході), що включаються в установку, самоочевидні, не потребують якогось особливого усвідомлення й «опредмечування».

У інших випадках вирішальну роль у формуванні установки грає, навпаки, саме фіксація предмета потреби: в соціальній психології і соціальній політології її називають тоді «установка на об'єкт». Такі установки найчастіше пов'язані з потребами, предмет яких «вибирається» самим суб'єктом, не є чимось само собою зрозумілим, що понад усе характерно для потреб соціального існування [1].

На думку Ольшанського Д.В. «настановно-поведінковий компонент політичної культури складають політичні установки і відповідні стереотипи поведінки, яка сприяє перекладу предствалень і цінностей в площину практичної реалізації» [4, С. 123].

Елементи політичної культури відносно самостійні і в той же час взаємозв'язані, тісно переплетені. Характер політичних знань і предствалень, цінностей і переконань, емоційних станів і психологічних почуттів, позицій і установок, переважаючих зразків поведінки визначають зміст політичної культури, властивої цьому суспільству. Тим самим політична культура визначає найбільш типові зразки і правила політичної поведінки, взаємодії влади, індивіда і суспільства.

Установки, що придбавалися в готовому виді з соціального досвіду і культури – один із найважливіших компонентів соціально-політичної психології і політичної культури людини. Індивід взагалі дуже рідко виробляє своє абсолютно унікальне відношення до громадської і політичної дійсності; оскільки вона на відміну від приватного життя охоплює безліч людей, свої установки відносно цієї дійсності індивід часто-густо запозичує від інших, від тієї або іншої соціальної спільності [4].

На думку Г.Г. Дилигенського, одним із важливих компонентів політичної свідомості являються політичні цінності. Вони пов'язані з політичними установками особи. В порівнянні з іншими компонентами, зокрема в порівнянні з політичними установками, цінності, як правило, розглядаються як фундаментальні ментальні утворення, як «абстрактні ідеали, не пов'язані з конкретним об'єктом або ситуацією, як свого роду уявлення людини про ідеальні моделі поведінки та ідеальну кінцеву мету» [2].

Яка ж відмінність політичних цінностей від політичних установок? Цінності є уявленням людини про ідеальний об'єкт або ряд об'єктів (наприклад, про політичну партію взагалі або про свободу слова), тоді як установки характеризують відношення людей переважно до конкретних об'єктів. Це розділення являється, звичайно, умовним. Крім того, цінності роблять значний вплив на формування конкретних політичних установок, тому можуть розглядатися як один з елементів установок [2].

Політичні установки особистості часто ототожнюють з поняттям «політичні стереотипи». Ці поняття несуть різне смислове навантаження. З політико-психологічної точки зору, стереотип – це стандартизований, такий, що схематизувався, спрощений і сплюснений, зазвичай емоційно забарвлений образ якого-небудь соціально-політичного об'єкту (явища, процесу), що має значну стійкість, але фіксує в собі лише деякі, іноді несуттєві його риси.

Іноді визначається як неточне, ірраціональне, надмірно загальне представлення.

Стереотипи мають важливе значення в процесі оцінки людиною соціально-політичних явищ і процесів, але грають подвійну, як позитивну, так і негативну роль. З одного боку, стереотипи «економічні» для свідомості і поведінки, вони сприяють певному «скороченню» процесу пізнання і розуміння того, що відбувається у світі і навколо людини, а також ухваленню необхідних рішень.

Не сприяючи точності і аналітичності пізнання, вони прискорюють можливості поведінкової реакції на основі, передусім, емоційного прийняття або неприйняття інформації, її «попадання» або «непопадання» в жорстко певні рамки стереотипу. У повсякденному житті людина, як правило, позбавлена можливості піддавати критичному сумніву «устої життя» - традиції, норми, цінності, правила соціально-політичної поведінки і т. п. Вона не оперує також повною інформацією про події, по яких їй доводиться висловлювати власну думку і оцінку. Тому у буденній реальності люди часто і поступають шаблонно, відповідно із стереотипами, що склалися, - останні допомагають орієнтуватися в тих обставинах, в яких можна обійтися без спеціальної аналітичної, розумової роботи і не вимагають особливо відповідального індивідуального рішення [1].

Зазвичай політичні стереотипи існують і підтримуються на трьох основних рівнях. По-перше, стереотипи індивідуальної політичної свідомості і поведінки, підкріплені стереотипами, що відповідають позитивним і негативним оцінкам – наприклад, поняття, що вкладаються в зміст, «законослухняний» (добропорядний, лояльний і т. п.) громадянин.

По-друге, стереотипи групової політичної свідомості і поведінки – наприклад, традиції того або іншого етносу, поняття «професійної честі», статuti політичних партій і рухів і т. п. По-третє, стереотипи політичної свідомості і поведінки члена суспільства (соціально-політичної системи) в цілому [7].

Політичні установки особистості формуються під впливом процесу ідентифікації - властивого людині несвідомого ототожнення себе з кимось іншим, переживання тотожності іншому. Існуючі установки на інші «чужі» спільності можуть бути однозначно позитивними, дружніми, однозначно негативними, ворожими, індиферентними або такими, що носять складніший амбівалентний характер.

Політичні установки до певної міри пов'язані з особовими ресурсами індивіда. Соціально-політичне життя дає приклади і таких ситуацій, в яких ті або інші обмеження в психічному ресурсі особи позбавляють її можливості реалізувати власні цінності і переконання. В екстремальних випадках такі ситуації породжують справжні особисті трагедії.

Висновки:

1. Політична установка є одним із видів психологічної установки. Існує два визначення політичної установки: 1) стійка схильність, готовність індивіда або групи до дії, орієнтованої на соціально значимий об'єкт; 2) психологічне переживання індивідом цінності, значення соціально-політичного об'єкту, організоване на основі попереднього досвіду, таке, що робить направляючий вплив на політичну поведінку.

2. На формування політичної установки значний вплив робить соціальний контекст: політичні установки служать вираженням глибоких соціально обумовлених мотиваційних потреб, таких як відчуття включення в структуру соціальних зв'язків, близькості з соціальним оточенням, безпеки, самопізнання і самоствердження і тому подібне.

3. Важливіші функції установки є: перетворення потреб і мотивів в дії; оцінно-орієнтаційна функція; їхня здатність виступати відносно самостійними потребами і мотивами. У індивіда може існувати одночасно ієрархія політичних установок. Зміна політичної установки може відбуватися під впливом переконання, масової пропаганди, членства в новій політичній групі або ж завдяки глибшому знайомству з об'єктом політичної установки.

4. Існує дві теоретичні моделі, що пояснюють зміну політичної установки: біхевіористська та когнітивистська. Установки, які сформувалися в готовому виді з соціального досвіду і культури – один із найважливіших компонентів соціально-політичної психології і політичної культури людини.

5. Поняття політичної установки тісно пов'язане з поняттям політичних стереотипів. В установках проявляється ідентифікація – властиве людині несвідоме ототожнення себе з кимось іншим, переживання тотожності іншому. Політичні установки до певної міри пов'язані з особистісними ресурсами індивіда.

Література

1. Андреев А.А. Политическая психология. – М.: Весь Мир, 2002. – 240 с.
2. Дилигенский Г.Г. Социально-политическая психология. – М.: Наука, 1999.
3. Надирашвили Ш.А. Дмитрий Николаевич Узнадзе (к 100-летию со дня рождения) // Вопросы психологии, № 6, 1986. – с. 87 – 95.
4. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии. – М.: Сфера, 1999.
5. Петрунько О.В. Возможности прогнозирования последствий медиавоздействия на политические установки // Проблемы политической психологии. – Вып. 7, 2007. – С. 33 – 50.
6. Узнадзе Д.Н. Психология установки. – М.: Наука, 1986. – 352 с.
7. Шестопал Е.Б. Политическая психология. – М.: Академический проспект. – 2007. – 237 с.